

Preisz György

Életrajz

Tóalmáson [Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben lévő nagyközség. – A szerk.] született a nagyapám, Preisz Soma az 1860-as években. Nem tudok túl sokat róla, csak annyit, hogy az 1880-as években átköltözött Nagykátára, ahol összesádhénolták [lásd: házasságközvetítő, sádhén] a nagymamával. A nagymama az 1870-es évek elején született Nagykátán [Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-i nagyközség. – A szerk.]. Valamikor, ha jól emlékszem, 1887-ben házasodtak össze. A nagyapám kereskedő volt, vidéki vegyesüzlete volt: volt fűszeráru, rövidáru, rőfös-méteráru.

Hat gyerekük született. A legidősebb volt Etelka néni, ő kb. 1890 körül születhetett, a férjét, Horváth Imrének hívták, és szintén kereskedők voltak Nagykátán. Divatáru és méteráru üzletük volt. Lett gyerekük, a László, és volt egy fogadott lányuk, mert meghalt a férjének egy testvére, és árva maradt a kislányuk, akit adoptáltak. Stern Erzsébetnek hívták. Ebből a családból egyedül a Laci élte túl a háborút, 1945-ben hazajött a munkaszolgálatból. És akkor az apja legkisebb testvérével együtt nyitott egy textilüzletet Pesten. Az egész az államosításig [lásd: államosítás Magyarországon] tartott. Akkor a feleségével kiment Kanadába, és kint is kereskedő volt. Nem lett gyerekük. Laci, azt hiszem, 1982-ben halt meg kint, Kanadában.

A következő lányka Preisz Jolán volt, aki 1892-ben született. Mikor férjhez ment, még jóval a háború előtt, feljött Pestre, és itt élt a Kovács István nevű férjével, és Andor volt a fiuk. Ezek is kereskedők voltak, divatáruüzletük volt. A férje már a harmincas évek közepén meghalt tébécében, és akkor ketten éltek, ő és a fia. A háború alatt itt volt, Pesten, de nem a gettóban; a fia meg munkatáborban, de ő is hazajött. Hegedűművész volt, zeneiskolát végzett, és zenekarokban játszott.

Utána jött a papám, Preisz Gyula. Ő 1893-ban született, és ő volt az egyetlen a hat gyerek közül, akit tanítottak. A többinek csak négy polgárija [lásd: polgári iskola] volt. Az összes gyerek elvégezte Nagykátán a négy polgárit, és utána házasodtak meg és dolgoztak, nyitottak üzletet vagy jöttek fel Pestre. Apám leérettségizett. Kereskedelmi iskolát végzett [lásd: kereskedelmi iskolák], hogy hol, azt nem tudom. Érettségi után itt, Pesten a Magyar Általános Gyufaipar Rt.-nél volt könyvelő, a végén főkönyvelő-helyettes volt. Elvitték katonának az első világháborúban, a magyar királyi 23-as honvédezrednél volt Szerbiában. Kapott valahol egy lövést, de nem volt súlyos, úgyhogy hamar visszament a frontra. A végén főhadnagy volt, úgy is szerelt le. Utána visszakerült a gyufaiparhoz, és ott volt egészen 1943-ig, amikor zsidósága miatt elbocsátották. És ezt annyira a szívére vette – mert úgy volt először, hogy nem őt küldik el, hanem valaki más, de

aztán őt küldték el –, hogy egy fél évre rá ment az utcán, összeesett, a mentők vitték be a kórházba, és onnan már nem jött rendbe. Szívasztmája lett, úgyhogy többet volt kórházban, mint itthon. 1944-ben Pesten meghalt.

A következő volt a Miklós bácsi. Ő 1895 körül születhetett. Volt felesége, a Deutsch Margit, 1922-ben vette feleségül, ő is nagykáti volt, és volt két gyerekük, Kati és Laci. Nagykátán volt fűszer- és rőfösüzletük.

Az utolsó előtti Preisz Pál. A felesége Erlich Rózsi volt, szintén nagykáti, és volt egy lányuk, a Zsuzsa. Ők Jászberényben [Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben lévő város, lakossága a 20. század első három évtizedében 30 000 fő körül ingadozott. – A szerk.] laktak, és fuvarozók voltak. Volt két teherautójuk és azzal fuvaroztak mindenfélét, meg egy autóbuszuk is volt. Ott laktak Jászberényben, onnan vitték el őket Auschwitzba. Nem is jöttek vissza.

Az utolsó gyerek, Pista volt, és ő vezette az üzletet. Nagypapa reggel csak bement, az első az volt, hogy ivott egy kupica pálinkát még nyolcvanesztendős korában is. Utána elment sétálni a haverokkal. Pista sokáig a nagyszüleimmel együtt lakott. Amikor nőtlen volt, ő vezette a nagyapám üzletét. Pista 1937-ben nősült. Nagykátán éltek. A felesége nagyon elegáns nő volt. Egy lányuk született, aztán anyát és lányát Auschwitzba deportálták [nem jöttek vissza]. Pista a Kárpátokban volt munkaszolgálatban. Amikor visszajött, újra megnősült. A második felesége Miskéről [Miske nagyközség Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben a 20. század első évtizedeiben 2700–2800 főnyi lakossal. – A szerk.] származott, de volt valami kapcsolata Nagykátán. Két gyerekük lett, egy fiú, András és egy lány, Éva. A háború után Pista a nővére, Etel néni fiával, Lacival – akivel majdnem egyidős volt – nyitott egy textilüzletet Pesten. Gyönyörű, nagy divatáru- és szövetbolt volt. Az egész, mint mondtam, addig tartott, amíg a Rákosi pajtás meg nem szüntetett mindent, tehát az államosításig. Később egy élelmiszerboltban dolgozott mint üzletvezető. Aztán egy kis kötőüzemet csinált. 1977-ben halt meg, de a felesége még él. Pista fia, András megnősült, és Montreálba mentek. A felesége ott elvált tőle. András villamosmérnöknek tanult, és minőségellenőr lett. Ott kint is valami ilyen munkája volt. Pista lánya, Éva férjhez ment Budapesten. A férje autóalkatrész-kereskedő, és Évának semmi dolga. Két lányuk van, a nagyobbik nemrég ment hozzá egy ügyvédhez. A kisebbik még tanul.

Nagykáta nem volt olyan nagy város, úgy 10–12 ezer lakosa volt [Nagykáta nagyközség volt a 20. század első évtizedeiben, 1910-ben 8900, 1920-ban mintegy 10 000, 1930-ban pedig kb. 11 000 főnyi lakossággal. – A szerk.]. Nagykátán semmi nem volt leaszfaltozva. Egyedül a Fő téren volt egy üzletsor, 500 méter, ahol volt egy betonjárda. Különben pár utca volt kikövezve, de több semmi, csak a sár vagy éppen a por. Több mint száz zsidó család volt, és egy gyönyörű templom volt, természetesen karzatos neológ templom. [A zsinagógában a nők nem vehetnek részt a férfiak közé, különválasztott helyen, ha van karzat, akkor a karzaton ülnek. – A szerk.] Saját kántorunk volt, saját rabbink volt, akik ott laktak, a hitközségtől kaptak lakást. A rabbi neve most nem jut eszembe, a fia Pesten híres író volt. [Nagykáta rabbija 1904-től Breuer Soma volt. Breuer (Nagyszőlős, 1880) a lévai tanárképzőn, majd a pozsonyi rabbiképzőben végzett; néhány művet publikált, és több felekezeti lapnak volt a munkatársa. – A szerk.] Nagyon jóban voltunk vele. Horváth Imre bácsiékkal szemben volt a templom. Nem egy helyen laktak a zsidók, hanem szerteszét a városban. A nagyapáméknak három gyereke lakott Nagykátán, három részén a városnak. Szép házakban laktak, udvarral és gazdasági épületekkel, és az üzlet is ott volt, ahol

laktak. A ház egyik része volt az üzlet, a másik a lakás. A Margitéknak volt konyhakertjük, még szőlőjük is, mert nagyon nagy telkük volt. A fele volt udvar, a ház mellett volt virágos kert, hátul meg volt egy gazdasági udvar, ott csirkét, libát meg mindent tartottak. És volt egy másik része, ahol a szőlő volt. Mikor érett a szőlő – apu imádta –, mindig mentünk szőlőt enni. A házak berendezése nem volt különleges, olyan átlag polgári lakáshoz hasonlított.

Az üzletek vevőköre általában 90 százalékban keresztény volt. Miklósék voltak a leggazdagabbak, nagy üzletük volt. Sokat dolgoztak, de nagyon jól ment nekik. Például ott, ami a környéken volt falu – mindenféle Tápió –, ott volt minden évben kétszer vásár, oda mindig elmentek árulni. Volt egy stráfkocsi, amire fölpakolták az egész boltot, hajnalban mentek, mondjuk, Tápiószecsőre, egész nap árultak, és este jöttek haza.

A nagyszülők péntek esténként jártak templomba, arra emlékszem. A nagymama minden péntek este gyertyát gyújtott [lásd: gyertyagyújtás], barhesz volt, de azt tudom, hogy nem ő sütötte. Volt kóser mézsárszék. Nagykátán kóser háztartás volt annyiban, hogy külön volt a tejes edény és a zsíros edény [lásd: étkezési törvények]. A nagyapám imasáiban [lásd: tálesz] imádkozott péntek esténként. A szombatot viszont nem úgy tartották. Kinyitották az üzlet, mert szombaton volt a piacnap, és dupla forgalom volt [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Össze tudták egyeztetni a vallást a munkával.

Emlékszem, mikor gyerekkoromban lementem a széderre, az egész család ott volt, Pestről is mind lejöttünk. A nagypapa tartotta, ő olvasta végig a Hagadát, és a legkisebb unoka mondta a mánistánát. Minden cselédlány, mind a három Preisz családból át lett rendelve segíteni, és nem tudom, hányan csinálták a maceszgombócot – de nagyon szép ünnep volt. Nagy ünnepség volt, amikor a Bözsi [Preisz Etelka fogadott lánya] férjhez ment. Az ő esküvője ott volt Nagykátán a családnál a házban. Az udvaron volt a dínomdánom, mindannyian lent voltunk. Eljött a rabbi, és a mi udvarunkon adta össze őket. Ez volt az utolsó alkalom, amikor még egyben volt a család, 1942-ben vagy 1943-ban volt.

Az anyukámat Blum Margitnak hívták, ő 1899-ben született Gyomán [Békés vm., nagyközség az 1910-es években 12 000 lakossal. – A szerk.]. Mezőtúron líceumot [Az 1910-es években mintegy 26 000 főnyi lakossal rendelkező, Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben lévő járási székhely városnak állami leánylíceuma volt. – A szerk.] járt, le is érettségizett. Ő egyetlen gyerek volt. Az apját Blum Mórnak hívták, 1868-ban született Gyöngyösön [Heves vm., a 19. század közepén kb. 12 000 főnyi lakossal. – A szerk.]. A nagymama, Klein Róza, a hetvenes évek elején születhetett Abonyban [Nagyközség Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben. – A szerk.]. A nagymamának rengeteg testvére volt, legalább nyolc. Nagyon vallásos családban nőtt fel. A nagymamám szülei suszterek voltak, és voltunk náluk Abonyban két vagy három napig. Csak a dédnagymamám élt már. A nagymamám egyik testvérénél lakott, de nem nagyon emlékszem semmire. Volt egy másik testvére a nagymamámnak Szolnokon, a Gyula, aki a szolnoki cukorgyár vezérigazgatója volt. Egyszer, amikor mentünk Jászberénybe esküvőre, egy nappal előbb elindultunk, és elmentünk Szolnokra. Kétlovas csodálatos hintó libériás inassal jött ki elénk a vonathoz, és vitt ki a cukorgyárba. Hét éves voltam, de emlékszem még rá. És arra is emlékszem, hogy másnap autóval vittek ki a vonathoz, és mentünk tovább Jászberénybe. A nagyszüleim 1898-ban házasodtak össze, Gyomán. Azt nem tudom, hogy kerültek Gyomára, de az egyik bátyja, Vilmos Gyomára került, és ott volt egy hatalmas áruháza a nyolcvanas évektől, szerintem miatta mentek oda. Úgy hívták az áruházat,

hogy Kis-Klein Áruház. Öt vagy hat segédje, irodistája volt. A nagymama családjában mindenki magyarosított – Kádárra. A szolnoki testvér is, és a Vilmos is, akinek Gyomán volt az áruháza, annak a fiai is meg a lánya is mind Kádárok lettek. Csak a nagymama maradt Klein.

Gyoma 14-15 ezres mezőváros volt, de sokkal jobb módú mint Nagykáta, mert már kiskoromban minden nagyobb utcának az egyik oldala végig aszfaltozva volt, és a Fő tér végig aszfaltozva volt [A 18-19. század során számos település kapott, főleg az Alföldön és a Dunántúlon mezővárosi jogokat, így 1830-ban Gyoma is. 1870-ben azonban megszűnt a szabad királyi városok és a mezővárosok jogi elhatárolása, a mezővárosok többsége pedig – miként Gyoma is – a községek közé süllyedt. – A szerk.]. Nagyon jó földje volt, búza, kukorica, árpa termett, és rengeteg állatot tartottak, disznót, marhát, mindent. Ott is körülbelül 80-100 zsidó család lakott [A Magyar Zsidó Lexikon adatai szerint az 1920-as években a gyomai hitközség – amely egy anyakönyvi kerületet alkotott a szomszédos Endrőddel – lélekszáma 203 fő volt 48 családban. – A szerk.]. Szép templom volt, hasonló, mint a nagykátai, és ott is volt egy zsidó iskola tanító házaspárral, akiket a hitközség fizetett. És volt egy rabbi, kántor nem volt, azt úgy hozattak. Volt egy sakter, aki minden héten jött valahonnan vágni, és volt egy üzlet, ahol azt árulták. De állandó mészárszék nem volt.

A nagymama kóser volt, a nagypapa viszont mindig velem hozatott, mindig mondta: „Menj át Rákóczihoz, hozzá kolbászt.” És bedugta egy fiókba, és mikor a nagymama nem volt a láthatáron, akkor evett [lásd: étkezési törvények]. Sátoros ünnepkor [lásd: Szukot] a templomudvarban volt felállítva a sátor. Jó hecc volt oda bemenni, ott is lehetett játszani.

A gyomai ház szép, nagy sarokház volt, ahol középen, a sarokról volt a bejárat az üzletbe. Nagy üzlet volt, és volt egy kétszobás lakás. Volt egy fedett kocsibejáró, és tovább még volt egy lakás meg egy üzlet, ami ki volt adva. A kiadott üzlet egy kézimunka-előnyomó üzlet volt. Zsidó volt az is, aki bérelte. A nagyszüleimé volt az első üzlet, fűszer, rövidáru, divatáru. Elég nagy volt, de alkalmazott nem volt, ők ketten voltak benne. 7-kor nyitottak, és este 6-ig nyitva volt, szombaton is délig, vasárnap zárva volt. De ötpercenként jöttek vasárnap, hogy jaj, Blum néni, elfogyott a liszt, vagy elfogyott a cukor, vagy elfogyott a só. Itt divatban volt a hitelbe vásárlás. Mindenki állandó vevő volt, volt egy könyvük, nálunk meg volt egy nagykönyv, mindenkinek volt egy oldala, amit vásároltak, azt beírták az övébe, beírták a mienkbe, és akkor elsején fizettek. A nagyszülők is tudtak hitelbe vásárolni a nagykereskedőktől. Volt egy pár kereskedő Gyomán, akire azt mondták a kereskedők, hogy bármennyit kaphat hitelbe, voltak olyan kereskedők, akikre azt mondták, hogy csak készpénzért lehet. A nagyapám amennyit akart, annyit kapott, 30 napra, 60 napra, 90 napra kapta az árut. Persze 30 napra olcsóbban, 90 napra drágábban, mert a kamatot hozzáadták. Voltak ilyen dossziéi, abban voltak a számlák, nézte, hogy mikor járnak le, és akkor kifizette őket.

A szüleim Nagykátán ismerkedtek meg, valami közös távoli rokonuk volt, az meghívta Nagykátára valami ünnepségre vagy bálra az anyámat, és ott ismerkedtek meg. 1921-ben megesküdtek, én meg 1922-ben születtem. Akkor, az első világháború után nehéz lakásviszonyok voltak, és egy szoba-konyhát sikerült szerezni a Tisza utcában. 1931-ben sikerült egy kétszobás, komfortos lakást szerezni a Visegrádi utcában. A mamám ott lakott egészen a csillagos házig. A papa ott halt meg, én onnan vonultam be munkatáborba. A mama nem dolgozott – akkor senki nem dolgozott az asszonyok közül [1941-ben az ország női lakosságának 24,1%-a volt aktív kereső, 1,9% inaktív kereső, 74% pedig eltartott. A kereső nők közül legtöbben a mezőgazdaságban dolgoztak (43,9%), 19,4% az iparban, 12% tevékenykedett házicselédként, 6% értelmiségi és szabadfoglalkozású

pályán (elsősorban az oktatásban), 5,5% pedig a kereskedelemben. A többi foglalkozási ágban elenyésző volt a nők jelenléte. (Az 1941. évi népszámlálás. 3. kötet. Összefoglaló adatok. Budapest, 1978, KSH, 95-97. old.). – A szerk.], mert a könyvelői fizetésből könnyen eltartott hármunkat az apám.

Volt még cselédlánnyunk is, a cselédszobában lakott. Az ő feladata volt minden. Anyu vásárolt a piacon – ott volt a Lehel – meg a fűszeresnél is, a cselédlánnyunk takarított, főzött, kézimunkázott. Vidéki lány volt, a nagymamám küldte föl, és amíg férjhez nem ment, ott dolgozott nálunk. Nagyjából mindig meg voltak vele elégedve, úgyhogy minden cselédlánnyunk több évig volt nálunk. De nemcsak itt volt cselédlánnyunk a Visegrádi utcában, hanem mikor egy szoba-konyha volt a Tisza utcában, akkor is. Az természetes volt, hogy egy polgári családban cselédlánnyunk legyen, mert a férj tudott annyit keresni a Horthy világban, hogy nem kellett a feleségnek dolgozni menni, nem is engedték volna, mert megszólnának az emberek, ha nem tudom eltartani a feleségemet és a gyerekeimet. Egy polgári családban a feleség az otthon volt. Nem tudom, hogy a mamám mit csinált azon kívül, hogy járt a fodráshoz, a varrónőhöz, a barátnőkhöz. Elment sétálni, elment kávézni, én is sokat jártam vele. Még mindig tudom, hogy hol volt a varrónő, hol volt a kalaposnő, hol volt a fodrász. Az anyukám elegáns asszony volt, és szép is volt. Németkisasszonyom is volt, az is belefért. Sokat jártam vele sétálni, és közben németül beszélgettünk.

A mamám tartotta otthon a barheszt, meg gyertyát gyújtott pénteken, de nem volt kötelező közös vacsora péntek este, sem szombaton, semmi. Csak templomba jártunk, az Aréna útba, most Dózsa György út. Annak a hátulján volt egy nagyon nagy kultúrterem, a Nőegylet tartott nagyon sok kultúrrendezvényt. Sokat jártunk oda a Dózsa György útra, a kultúr részébe is meg a templomba is 1943-ig.

Karácsonykor feljöttek a nagymamámék Gyomárról. Karácsonykor bezártak, a két ünnep közt is zárva voltak, és három napra feljöttek hozzánk. Nálunk kóser karácsony volt. Karácsonyfa kellett hogy legyen. Emlékszem, volt egy barátnőm a házból, akivel együtt leküldtek az udvarra, amikor berakták az ajándékokat. Néztünk föl, hogy mikor megy be az ablakon az angyalka vagy a Jézuska. Ő keresztény volt, de ez engem abszolút nem érdekelt, meg az sem, hogy őnekik Jézus van, nekünk meg angyal van.

Nálunk bizonyos napokon összejöttek apukámék barátai. Nyári hétvégeken imádtak menni a Weingruberhoz. Az egy hatalmas, ezerszemélyes szórakozóhely, uzsonnázóhely volt, és ott játszott a József nádor 2. honvéd gyalogezred zenekara. Csak megnéztem, hogy hol ültek le a szüleim, és már mentem is, a karmester mögött voltam. Kívülről tudtam az egész műsort, mert akkor már operettegyveleget játszottak, Csárdáskirálynőt, Vígözvegyet, Marica grófnőt, mindent, meg a Perzsa vásárt. Ősszel elvittek a Rigolettóhoz az Erkel Színházba. Az operettet nagyon szerettem, a szüleim imádták Kálmánt, Lehárt, és engem is vittek. Kiskoromban én már mindent tudtam, hogy hol, mit játszanak – járt nekünk a „Színházi Élet” [1912 és 1938 között megjelent népszerű képes hetilap volt sok színes tudósítással a korabeli színházi és filmvilág életéről. Olykor egy-egy bemutatott színdarab szövegét is közölte. – A szerk.] –, s mikor jöttek hozzánk vendégek, behívtak: Gyuri, gyere, kérdezik, hogy melyik színházban mi megy – és ezt én fújtam. És hát nagyon megszerettem a komolyzenét is.

Én nagyon sokat voltam Gyomán, mert a mama egyetlen gyerek volt, én egyetlen unoka. Nem tudtam olyat kiejteni a számon, ami ne lett volna teljesítve – marha jó dolgom volt. Az üzletben volt

a fűszerész, ahol volt egy nagy állvány, amin legalább 20 cukorkás- és csokoládésüveg volt, és soha eszembe nem jutott, hogy vegyek egyet. Ilyen gyereket még nem láttak, úgy tukmálták belém a csokoládét meg a cukorkát. Mindig a szomszédoknál voltam, ahol az én korombeli fiúk voltak. Ők is zsidók voltak. Mivel fiúk voltunk, imádtunk focizni. 10 éves koromban kaptam a nagyszüleimtől egy biciklit – a posta az körülbelül 200 méterre volt, de oda is biciklivel mentem –, imádtam a biciklit. Később vettek a nagyszüleim Gyomán egy birtokot, egy 30 holdas nagyon szép, komplett birtokot, tanyával, melléképületekkel, mindennel [lásd: a földművelés szerepe]. Ez ki volt adva feles bérletbe, ez azt jelenti, hogy ott lakott a családjával az illető parasztember a tanyán, ő használta a tanyát, ő vett magának állatokat, mindent, ő vetett, de a föld a mienk volt, és ennek fejében mindennek a fele a mienk volt. Kitaláltam, hogy szeretnék egy lovat, mert imádtam lovat hajtani, én hajtottam ki a tanyára a lovakat. A nagyapám vett nekem egy kocsit meg egy kis lovat, a nagymamával azzal jártunk le a strandra. Gyomán ott van a Körös, nagyon szép strand volt, lehetett venni egy kabint, és a nagymamával mindennap kimentünk a strandra. Meg mentünk ki a tanyára. Imádtam – volt a betakarítás, a cséplés, azt nagyon szerettem, akkor kint is aludtam. 10 éves koromtól teniszeztem. Gyomán volt egy pálya, nagy teniszélet volt – ez már 1937 körül volt, akkor a zsidók már csak az egyik pályára mehettek, a többire nem mehettünk. A klubban sok jobboldali volt, így akarták [a klub vezetősége] az incidenseket elkerülni. Minden nyáron kétszer volt nagy teniszverseny, az egész megyéből, de még a környező megyékből is jöttek hozzánk teniszezők. És akkor már voltak ilyen megjegyzések meg minden: volt egy nagyon jó szegedi teniszező, aki bajnok volt, de zsidó volt; mindig morogtak a jobboldali gyomaiak, hogy miért mindig a Singer nyeri.

Minden nyáron lent voltam 2-3 hétig az apai nagyszüleimnél is. Szerettem ott lenni, mert rengeteg korombeli gyerek volt, végig strandfürdő volt. Miklóséknak volt egy szőlője, akkor kimentünk a szőlőbe, egész napos buli volt. Mikor én lent voltam, mentem mind a három családhoz, mert mindenütt volt gyerek. A nagyszüleimnél voltam a legkevesebbet, ott csak aludtam meg ettem, mert imádtam a két unokatestvéreimet. A nyaralás Gyoma volt, de én minden évben Gyoma előtt vagy Gyoma után – mert útba esik jövet-menet, egy útvonal – leszálltam Nagykatán a mamámmal, mert mondta, hogy gyere, most itt leszünk. És minden évben ott voltam.

A négy elemet a Pannónia utcai elemiben jártam. Az osztályban kevesen voltunk zsidók. 1932-ben mentem a Berzsenyi gimnáziumba, ott jártam a nyolc évet, ott már 70 százalék zsidó volt. Kedvenc tantárgyam a történelem és a földrajz volt, a matematikát utáltam. A latint is szerettem, mert azt ha az ember megtanulta, mindenhez értett. Volt hittan is, jött egy rabbi, ő tartotta a zsidó hittant, és minden pénteken kellett mennünk a Csáky utcai templomba ifjúsági istentiszteletre. Jó volt, mert a lányok is jöttek, és utána lehetett sétálni menni. Jom Kipurkor és újévkor [lásd: Ros Hásáná] nem kellett iskolába menni. Kijártunk a Klub kávéházhoz, és ott ültünk kint, nem kellett fogyasztani, mert tudták, hogy zsidók vagyunk, és nem ehetünk, ihatunk. Ott ültünk kint és napoztunk.

15 éves koromban volt egy Duna Sport Klub (DSC) nevű zsidó egyesület, ez állt három nagy szakosztályból: tenisz, asztalitenisz és turisztika. Mind a hármat szerettem. Tavasztól őszig itt voltunk a klubban. Vége volt a sulinak, hazamentünk, megcsináltuk gyorsan a leckét, s már mentünk is teniszezni vagy dumálni, rögzíteni vagy mit tudom én. Itt éltük az életünket. Itt is 90 százalékban zsidók voltak. Zsidó élet nem volt, csak az, hogy sportoltunk és csináltuk a DSC bálakat. Hétvégeken volt DSC, és volt kirándulás is. 1943-ban volt az, hogy zsidók már nem

látogathatták a menedékházakat. Kért a barátom 6 főre engedélyt, mert engedéllyel lehetett már csak menni. Olyan romantikus dolog volt, hogy hatan voltunk fiúk, elmentünk, a faluban megkaptuk a kulcsokat – gyönyörűen berendezett menedékház volt, a konyhában evőeszköz, minden volt. Találtunk mindenféle egyenruhákat meg rangjeleket és rendező-karszalagot és ügyeletes-karszalagot, fölveztük mind a hatan, és másnap jöttek a turisták, és leigazoltattuk mindegyiket, hogy nem zsidók-e. Hülyére röhögtek magunkat.

Ha tehettem volna, az érettségi után zenei pályára akartam menni. Nem tanultam zenét, de szerettem, imádtam az operát. Otthon nem volt gramofonom, de a rádióban folyton hallgattam, a rádió a fülemben volt. De nem tudtam tovább tanulni. Egyik nap hazajött a házba egy nő a szabójától, ahol kosztümöt csináltatott, és az kérdezte, hogy tud-e egy érettségizett fiút, akit fölvehetnének inasnak. Gyuri, nem akarsz elmenni női szabónak? Még életemben nem volt tű a kezemben. Borzalmas volt, bementem reggel, leültetett egy hokedlira, kezembe adott egy üres tűt cérna nélkül meg egy darab szövetet, hogy bökdössem meg a tűvel meg gyűszűvel – mutatta, hogyan kell varrni. Ezt csináltam reggel 8-tól délig, akkor hazamentem ebédelni – a család mindig együtt ebédelt, apám egy fél órát aludt és ment vissza –, és 2-től 6-ig. Egy évet ott lenyomtam 1941-től 1942-ig. Mikor fölszabadultam, nagyon klassz helyen dolgoztam, a Duna-korzón, a Molli szalonban. Marha előkelő hely volt. Júliusig maradtam itt, akkor vonultam be munkatáborba [munkaszolgálatra], le Bereckre [Háromszék vm.].

Mivel apu a gyufaiparnál dolgozott, az svéd vállalat volt, a mamám kapott svéd menlevelet. A csillagos házban voltak először a Csáky utca 3-ban, ami a templom volt. Utána, mikor jött a menleveles dolog, akkor a Jolánka néni meg a mamám elmentek a Hollán utcai svéd védett házba. De egyik nap jöttek a nyilasok, ez november elején volt, a nyilas uralom alatt [lásd: nyilas hatalomátvétel], jöttek és kirámolták a svéd védett házat. Mindenkit elvittek egy téglagyárba, onnan pedig Bergen-Belsenbe. Az anyám is Bergen-Belsenbe került, ugyanoda, ahova a gyomaiak is, tehát az ő szülei.

Ahova én kerültem, Bereck, az a régi Nagy-Magyarország legcsücske, Székelyföldnek a végén, a Keleti-Kárpátokban. Mázhalmi volt annyiból, hogy [1943] november 1-jén tűz volt Berecken, és minket is riadóztattak, hogy menjünk segíteni oltani a tüzet. Futottunk a dézsa vízzel, egyszer csak megbicsaklott a lábam, és eltört a bokám. Abban a pillanatban olyan szép, jó érzés volt, fáj-fáj, de ezt most megúszom egy darabig. Kézdivásárhely volt a legközelebbi város, ott rendes kórház volt, három vagy négy hét után már semmi bajom nem volt. December elején visszaküldtek a századhoz, de ráírták a papírra, hogy három hét egészségügyi szabadság javasolva. Akkor hazajöttem december 15-én 3 hétre. Akkor láttam utoljára a szüleimet, akkor voltam utoljára operában. Mikor visszamentem, még mindig sokáig nem kellett kivonulnom, a konyhán krumplit pucoltam, vizet hordtam. Márciusban az egész hadtest vonult a Vereckei-szoros mellé. Egy kis faluban voltunk, ott ruszinok laktak, nagyon rendes emberek. Az egész század családként volt szétszórva. A Vereckei-szoros két oldalán építették az utat. Utána átmentünk a másik oldalra Ruszinszkóba [azaz Ruténiába]. Sztrij mellett van a Sztrij folyó, ott egy hidat építettünk. Az borzalmas volt, ilyen nagy gerendákat cipelni.

Ungváron szabadultam föl, kórházban, mert annyira legyengültem, hogy kórházba kerültem. A zsidó orvos rám tett egy cédulát, hogy mi bajom van, és betett egy vasútállomásra. Ez 1944-ben volt, föltett valaki a vonatra, és Tiszaújlakon – ami most a Szovjetunióhoz tartozik [Tiszaújlak, mai

nevén Vilok, Kárpátalján található Beregszásztól 21 km-re. A terület ma Ukrajnához tartozik. – A szerk.] – volt egy munkatáboros kórház, oda vittek be. A vezetője egy Brandi nevezetű tiszt volt, nagyon rendes ember volt. Nagyon rossz állapotban voltam, és az volt a szerencsém, hogy írtam haza a mamámnak Pestre, és ő küldött nekem 300 pengőt táviratilag. Jött a postás a tiszaujlaki kórházba, millió kórterem volt, és végigment az összes kórtermen, és üvöltött, hogy Preisz György! És addig üvöltött, amíg megtalált. Ha nem kiabál, hanem zsebre teszi, az isten se keresi rajta. Megkaptam a 300 pengőt, és abból meg tudtam oldani magamnak kintről egy kis élelemjavítást. Egy hétig voltunk ott, és már jöttek az oroszok. S akkor azt mondta Brandi, hogy megkapta a parancsot, hogy a fekvőket kötelessége átküldeni egy ungvári kórházba. Hozatott mentőautókat, és átküldött Ungvárra a katonai kórházba. Két napig nem voltunk ott, már ott voltak az oroszok. Este még ott voltak a magyarok, reggel nem volt ott senki, délelőtt 11-kor meg már megjöttek az oroszok. Délután már kinyitottak a mozik, a presszók, a kávéházak. Nem volt probléma, mert ott mindenki tudott velük beszélni, „szláv” nyelven. Csak kaját nem kaptunk. Ungvár lakossága fantasztikus volt. Mindenki jött, hozott ruhát, hozott kaját, mindent hoztak nekünk be a kórházba, és mikor két bottal tudtam már járni, akkor azt mondta nekem a srác: menjünk el ebédelni! Mikor harangoztak, elindultunk: ma ezt az utcát esszük végig, és akkor 5-6 házat végigebédeltünk minden nap. Csak az volt a baj, hogy vasárnap 10 házból nyolcban töltött káposzta volt. De azért szerettük a vasárnapot, mert vasárnap mindenütt sütemény volt. Ha bementünk a presszóba, leültünk egy asztalhoz, 10 perc múlva teli volt az asztal, minden asztaltól küldtek egy tálca süteményt.

1944 decemberében elindultam hazafelé, amikor ilyen hírek jöttek, hogy Pest nemsokára fölszabadul. Ungvár novemberben már fölszabadult. Szabolcsnál értünk magyar oldalra, ott volt az a millió alma, amit leszedtek, és nem tudtak hova vinni, nem volt szállítóeszköz. És egész nap almát ettünk. Ott volt egy falu, ahol volt egy zsidó család, akiket nem vittek el, valamilyen kitüntetés volt a palinak, és egy csomó zsidó otthagytak értékeket. Csinált egy konyhát az összeszedett értékekből, és ahogy jöttek hazafele a munkatáborosok, ott laktunk, ott ettünk. Egy pár napig ott voltam, aztán jöttem tovább, és elértem egész Szolnokig. Szolnoknál már annyira rossz volt a lábam, hogy bekerültem a kórházba. És akkor jött a hír, hogy január 13-án Pest felszabadult [Pestről 1945. január 18-án szorították ki a szovjet csapatok a németeket. – A szerk.]. [lásd: Budapest felszabadítása] Azt tudtam, hogy a papám meghalt, azt megírta a mamám nyáron, de hogy vele mi van, azt nem tudtam. Sietek haza anyuhoz. Kimentem a pályaudvarra, s megjött az első pesti vonat. Úgy nézett ki, mint egy karácsonyfa, az úgy meg volt pakolva emberekkel. Kérdezem, hogy mi van Pesten. Azt mondja: oda ne menjen, fiatalember, mert csak romok vannak meg halottak meg élelmiszerhiány. Jött egy másik vonat Békéscsaba felől. Mondom: van itt gyomai? Azt mondták, van. Mondom: van ott ennivaló? Azt mondja, hajjaj, nem tudnak vele mit csinálni, nem tudják elszállítani. Na, elmentem Gyomára. Bementem a nagyszüleim házához, a ház az megvolt, de az üzletből semmi. Derékig jártam a szemétben meg a törmelékben, kiborítva minden doboz, az összes fiók.

Írtam Pestre a mamámnak a levelet, rá egy hétre visszajött a válasz a házból valakitől, hogy anyu sincs, elvitték a nyilasok, nem tudják, hová. Akkor ráérek. Végül március 15-én mentem föl, mert akkor nyitott az Operaház, és nekem egyszerűen ott kellett lennem az Operaház megnyitásán. Elmentem a lakásunkba, de ott már más lakott. De majdnem minden megmaradt, még az ékszerek is, a mamámnak a brillje meg a gyűrűje.

Gyomán maradt két ház meg egy 30 holdas birtok. Mikor nyáron hazajöttek a gyomai deportáltak, mondták, hogy a gyomai nagyszülőkkel találkoztak, és aláírták, hogy a nagyszüleim meghaltak. Akkor a telekkönyvi hivatalban mindent átírtak az én nevemre. Én akkor 23 éves voltam, és fogalmam nem volt, hogy mi az, hogy kommunizmus, vagy mi az, hogy kapitalizmus. Nem tudtam, hogy nem szabad elfogadni a két házat meg a földet. Az egyik házat eladtam, mert nem volt semmim azon a batyun kívül, amivel hazajöttem, s azon vettem a Csáky utcában egy kétszobás lakást, és oda költöztem.

Egy darabig még szabóskodtam. A lánynak a bátyja, akinek udvaroltam, az Állami Zálogházban volt párttitkár. Andi szólt a bátyjának, hogy a Gyurit dugd már be a zálogházba. Én azt mondtam, hogy a könyvelésre tegyenek, mert az apám is könyvelő volt. És így a zaciban lettem könyvelő. Aztán jött az, hogy kezdtem udvarolni egy másik lánynak, aki az első feleségem lett, ő meg az Építőipari Dolgozók Szakszervezetében dolgozott. 1948-ban jött a fordulat éve, akkor kuláknak neveztek ki a gyomai örökségem miatt [lásd: kulákok Magyarországon], mindent lefoglaltak, s sehova nem mehettem tanulni. A feleségemnek szóltak, hogy kellene egy főkönyvelő az Építőipari Dolgozók Szakszervezetének, mondtam, én nem vagyok jó, mert leírt káder vagyok. Őket ez nem érdekli, nekik kell egy főkönyvelő. Így főkönyvelő lettem. Feketén lettem a főkönyvelői vizsgát – másképp nem lehetett, mert vállalati ajánlás kellett, de hát nem fognak ajánlani egy kulákot. Aztán persze följelentettek, hogy hogy tűrheti a párt, hogy egy kulák legyen a főkönyvelő. Kirúgtak. És akkor elkerültem egy vállalathoz dolgozni mint könyvelő.

Akkor az a világ volt, mikor minden héten jött a végrehajtó foglalni. Egy nagyon rendes zsidó pacák volt a XIII. kerületi adóhivatal vezetője, és mindig bementem hozzá, és elintézte, hogy a végrehajtást felfüggeszék. Végül aztán behívott, és azt mondta: Preisz úr, ne haragudjon, de engem úgy leizéltek, hogy csuda, hogy egy kulákot védek, és föl kell jelentenem magát mint szabotáló kulákot. Egyszer kapok egy idézést, Népbíróság [lásd: Népbíróságok Magyarországon], bűnügyben gyanúsított. Bemegyek, olyan 57 év körüli bíró volt, fölolvassa a vádiratot – mit szólok hozzá? Marhaság, mondtam. Jaj de pipa lett! Aztán valamilyen paragrafus alapján megszüntette. Azt mondta: ide figyeljen, Preisz úr, menjen be az Földművelésügyi Minisztériumba, és intézze el, hogy vegyék el azt a rohadt földet magától, mert ha ez a papír nem hozzám jön, hanem a szomszéd szobába, ahol egy 30 éves kommunista ügyész van, maga úgy bemegy a Markóba [azaz a Markó utcai börtönbe] 5 évre, mint annak a rendje. Bementem az FM-be, ahonnan mindig kirúgtak, hogy egy kulákkal nem foglalkoznak. De egy rendes ember volt a miniszter éppen, Erdei Ferenc, és sikerült egyszer hozzá bejutni egy félórára [Erdi Ferenc (1910–1971): a falukutató mozgalom egyik vezető egyénisége, a magyar parasztság életét bemutató szociográfiai művei (Futóhomok /1937/, Magyar falu /1940/, Magyar paraszttársadalom /1941/ stb.) és egyéb társadalomtudományi tanulmányai alapvetően fontos ismeretekkel járulnak hozzá a két világháború közötti magyar társadalom leírásához. 1957–1964 és 1970–71 között a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, 1964–1970 között alelnöke volt. Politikai tevékenysége: a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója 1939-ben, majd alelnöke, ill. főtitkára; 1944–45-ben belügyminiszter, 1948–49 államminiszter, 1949–1953 földművelésügyi miniszter, 1953–54 igazságügy-miniszter, 1954–55 ismét földművelésügyi miniszter, 1955–56 miniszterelnök-helyettes. – A szerk.]. Elmeséltem neki, hogy mi újság. Hát ő még ilyen hülyeséget nem hallott életében, és ráírta: azonnal elvenni. Azt mondta, menjek el azonnal Békéscsabára. Először nem álltak velem szóba, de meglátták a miniszter írását a papíron, és akkor rögtön azt mondták: tessék visszajönni

egy óra múlva, minden el lesz intézve. Ez volt 1952-ben, de 1956-ig nem mehettem sehova, se tanulni, se semmit csinálni, mert kulák származású voltam. Ilyen egyszerűen szabadulhattam meg a családom teljes, több száz év alatt gyűjtött vagyonától!

De hiába szabadultam meg a földtől, megint csak kirúgtak, hiszen kulák voltam, és fizikai állományba tettek. Aztán jött valaki, aki ismerte a képességeimet, és azt mondta, legalább valami adminisztrátori állásba helyezzenek át. Ez volt 1954-ben. Ebben az évben született a Jutka. És akkor ott maradtam a Pannóniában először mint adminisztrátor, aztán átmentem műszaki vonalra, ott kitanultam mindent, és műszaki vezető voltam az egyik részlegben.

Elég hamar elromlott a házasságom. Nagyon rossz volt a házasságom, a feleségem azt akarta 1956-ban, hogy disszidáljak, de nem akartam elmenni. Utána elkezdtem udvarolni a Verának, ezt ő megtudta, és a hiúsága nem bírta ki. 1965-ben elváltunk, és 1967-ben volt az esküvő Verával.

A zsidóság semmilyen módon nem játszott szerepet a háború utáni életemben, keresztény volt a feleségem, nem voltam zsinagógában hosszú évekig. Sőt, templomban esküdtünk, mivel a feleségem nagyon vallásos és elhivatott volt. Reformátusok voltak, úgyhogy a rákosligeti református templomban tartottuk az esküvőt. Én életemben akkor voltam először templomban, de hát a kutya sem kérdezte, ki fia borja vagyok én. Este tartottuk 8 órakor, és senki nem volt ott a családon kívül, nehogy a szakszervezetben megtudják. Akkor a párttitkárok járták a templomokat vasárnap, nincs-e ott valaki párttag.

Izraellel kapcsolatban sem volt kapcsolatom sokáig. 1993-ban voltam kint két hétig. Azóta, hogy Izraelben voltam, minden két hétben megveszem az „Új Élet”-et meg a többi lapokat, azért többet járok ilyen zsidó közösségbe. Ünnepekre a Dohányba járok mindig. Sajnos 13 évig keresztény feleségem volt, addig nem foglalkoztam zsidósággal. Most próbálok megint visszatérni a múltamhoz.